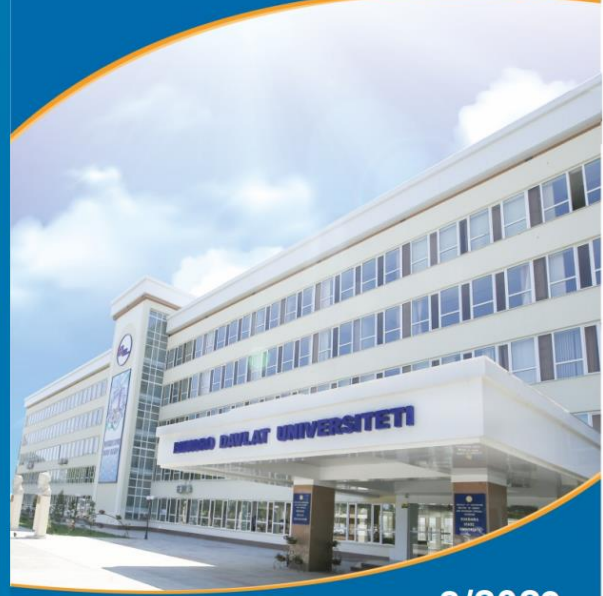

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

8/2023

8/2023
Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

E-ISSN 2181-1466

9 772 181 146 004

ISSN 2181-6875

9 772 181 687 004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 8, sentabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.

Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liq Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

Норов Ж.Н.	Метафора — лингвокультурологиянинг энг мухим бирлиги	129
Ҳасанова М.Т.	Билингвизмнинг мазмун-моҳияти ва психологик табиати	136
Rakhimov M.M.	Semantic functional features of the concept of “road”	140
Ҳоҗиева М.У.	Badiiy nutqda shaxs tavsifli so'z birikmalar	145
Саидова З.Х.	Проблемы, связанные с современной русской грамматикой и грамматикализацией	149
Raximov M.	Korpus lingvistikasi taraqqiyoti va o'zbek tilshunosligida korpus tahlil asoslari	154
Sadikova G.I.	Developing reading comprehension of expository texts in English by using effective reading strategies	160
Базарова Н.Ш.	Сравнительный анализ фонологических систем русского и узбекского языков в контексте методического подхода	164
Shayzakov G'. M.	O'zbek tilida zamon ma'nosining lisoniy-pragmatik ifodalanishi	172
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Teshayeva G.J.	Adabiy parallel janri taraqqiyotining ayrim masalalari	176
Рахимова Н.Қ.	Баҳоуддин Накшбанднинг “Аврод”ида “Дил ба ёр”лик моҳияти	181
Очилова Н.У.	Ўзбек халқ оғзаки ижодида “от” образи	186
Рахимова М.Э.	Составление плана-указателя и анализ стихотворного текста как виды самостоятельной работы школьников	191
Yo'ldosheva M.B.	Badiiy tarjimaning o'ziga xos muammolari va ularni bartaraf etish usullari	196
Юлдашева Л.У.	Мост между культурами: переводческое и литературное наследие Абдуллы Каххара в узбекской литературе	201
Shomurodova S.G'.	Xalq dostonlarida kiyim-kechaklar bilan bog'liq motivlarning tasviri	207
Астанова Г.А.	“Минг бир кеча”да бадий маҳорат	211
Kasimova R.R.	Alisher Navoiy g'azallari inglizcha tarjimasida shoir va mutarjim psixologiyasi	216
Abdullayeva F.A.	“Аyrıлиқ оstonasi” romanida tarixiy voqelikning badiiy ifodasi	224
Eshonqulova G.T	Preserving the implicitness of the original in translation	229
Ashurov J.A.	Erle Stanley Gardner's descriptive language in his novel “The case of the velvet claws”	233
Farmonova M.F.	Struktural tahlilda matn sarlavhasi asosiy obyekt sifatida	237
Abduraximova S.A.	Development of fantasy as a genre in English and Uzbek literature	241

УЎК 821.411.21

“МИНГ БИР КЕЧА”ДА БАДИИЙ МАҲОРАТ

*Астанова Гулнора Аминовна,
Бухоро давлат университети,
Ўзбек тилишунослиги ва журналистика
кафедраси профессори, ф.ф.д.
guli4803@mail.ru*

Аннотация. Шарқ адабиётининг нодир намунаси бўлган “Минг бир кеча” асарида тасвирланган мафтункор воқеалар, саройлар, кийимлар, гайритабиий, қутилмаган ташбеҳлар, ҳайратомуз муболағалар, ёрқин тасвирий воситаларга тўла.

Асар ҳикоятларидаги гуманизм (инсонларварлик), эстетик туйғуни шакллантириш, ҳаётий ҳақиқат, чуқур мушоҳада, ҳикоят гоёсининг мантқиқийлиги ва ижодий фантазиясининг кенглиги, бадий деталларнинг аниқлиги ва қайсидир гоёга хизмат қилиши, сюжет қурилиши ва образлар тизимининг яратилишидаги маҳорат, қаҳрамонлар ички дунёсини маҳорат билан очиб берилиши, асар тилининг бойлиги ва ранг-баранглиги каби мезонлар асар бадий маҳоратини кўрсатади. Мазкур мақолада бу муаззам асар ҳикоятларидаги бадий маҳорат муаммолари ҳақида фикр юритилиб, унинг дунёга машҳур бўлишига сабаб ҳам мана шу бадий таъсир кучининг нечоғлик юксак эканлиги илмий таҳлилга тортилган.

Калит сўзлар: “Минг бир кеча”, Шаҳризода, ҳикоят, образ, бадийят, сюжет, драматизм, маҳорат.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ НАВЫКИ ЗА ТЫСЯЧУ ОДНУ НОЧЬ

Аннотация. Редкий образец восточной литературы «Тысяча и одна ночь» насыщен очаровательными событиями, дворцами, одеждами, необычными, неожиданными аллюзиями, удивительными преувеличениями и яркими образами.

Гуманизм (гуманизм) в сюжетах произведения, формирование эстетического чувства, жизненной реальности, глубокой наблюдательности, логики идеи повести и широты творческой фантазии, точности художественных деталей и их служения некоторой идее, мастерство построения сюжета и создания системы образов, умелое раскрытие внутреннего мира героев, такие критерии, как богатство и разнообразие языка произведения, показывают художественное мастерство произведения. работа. В данной статье рассматриваются проблемы художественного мастерства в повествовании этого великого произведения, а причина его популярности в мире – высокое художественное влияние.

Ключевые слова: «Тысяча и одна ночь», Шаҳризода, сюжет, образ, художественность, сюжет, драматургия, мастерство.

ARTISTIC SKILLS IN ONE THOUSAND AND ONE NIGHTS

Abstract. A rare example of Eastern literature, “One Thousand and One Nights” is full of fascinating events, palaces, clothes, unusual, unexpected allusions, amazing exaggerations, and vivid imagery.

Humanism (humanism) in the stories of the work, the formation of an aesthetic sense, life reality, deep observation, the logic of the idea of the story and the breadth of creative fantasy, the accuracy of artistic details and their service to some idea, the skill in the construction of the plot and the creation of the system of images, the skillful disclosure of the inner world of the characters, criteria such as the richness and variety of the language of the work show the artistic skill of the work. This article discusses the problems of artistic skill in the narratives of this great work, and the reason for its popularity in the world is the high artistic influence

Key words: “One Thousand and One Nights”, Shahrizoda, story, image, artistry, plot, drama, skill.

Қирини. “Минг бир кеча” асари композициясини бош қаҳрамон шох Шаҳриёр ва унинг рафикаси эртакчи Шаҳризода образлари бошқаради. Ҳар тун Шаҳризода томонидан ўта топқирлик

билан шохга айтиладиган эртактлар тизими минг бир кечага чўзилади. Мақсад – шохни аёлларни қатл эттириш фикридан қайтариш. Ҳикоят ичида ҳикоят усулида ёзилган бу улкан асар мана шу бош гоа атрофида бирлашиб, барча катта-кичик қисса ва эртактлар ўзаро бир инга тизилади. Асарнинг ички драматизми ҳам шундан келиб чиқади.

“Минг бир кеча” эртактлари марказида турган Шаҳризода саргузашти асарнинг сюжет мантигини ташкил этади. Ҳиндистон ва Хитой подшоҳи Шаҳриёр укаси – Самарқанд ҳокими Шохзамонни кўргиси келиб, ўз юртига чақиртиради. Шохзамон эндигина шаҳар дарвозасидан чиққанида, хотини куллари билан айш-ишрат бошлайди. Шохзамон акаси йўғида келин ойисининг чўрилар ва куллар билан бирга ўтирганини кўриб, воқеани акасига айтади. Буни эшитган Шаҳриёр биргина хотинидан эмас, балки мамлакатдаги барча аёллардан ўч олиш пайига тушади. У ҳар тун бир қизга уйланиб, эртасига уни қатл эта бошлайди. Вазир қизи Шаҳризода шохни бу йўлдан қайтаришга қарор қилади. У дейди: “Қизларни ҳалокатдан қутқаришга сабабчи бўлиб, шох билан умрбод ҳаёт қечираман ёки бутун халқ қизлари қатори мен ҳам шох қиличи остида ҳалок бўламан” [1,23]. Шу тариқа Шаҳризода ҳар тун шохга ибрат ва ҳикмат бўлган ҳикоятлар айта бошлайди.

Шаҳризода шу тариқа аёлларнинг ор-номуси, шаъни учун курашиб, охири ғалаба қилади. Ёзувчи С. Цвейг “Минг бир кеча” ни дунёнинг энг қизиқарли ва қучли ҳаёт воқеа-ҳодисаси – “аёллар ва эркаклар орасидаги абадий драмани акс эттирувчи” деб баҳолаганда тўла ҳақли эди. Асар насрий ҳикоят услубида ёзилган бўлиб, ора-орада қиссалар мазмунини чуқурлаштириш, унга ёқимлилиқ ва чирой бахш этиш мақсадида шеърини парчалар ҳам берилди.

Асосий қисм. “Минг бир кеча” жаҳон адабиётида оғзаки ижод асосида юзага келган ёзма адабиёт намунаси сифатида ўрганилиб келинмоқда. Шарқ насрининг турли жанрларини ўз ичига олган мазкур асарда кичик-кичик масал, ҳикоят, ривоят, нақллар ҳам, катта-катта саргузашт қисса ҳам, афсона ва эртактлар ҳам мавжуд. Барча эртактлар халқнинг ўй-фикрлари, орзу-истакларини акс эттиради. Саргузашт қиссаларда эса, муҳаббат можароларини, ҳаётини қиссаларни учратиш мумкин. Эртакт ва қиссалар ўз ўқувчисини кўхна Бағдод кўчаларига элтади, китобхон эса бутун Шарққа машҳур халифа Ҳорун ар-Рашид билан бирга бу ерларни кезади. Синдбоднинг саёхатлари эса денгиз саргузаштлари туркумига киради.

“Минг бир кеча” ҳикоятларида Ҳиндистон, Хитой афсонавий бойликлар мамлақати сифатида тасвирланса, Эрон гиламлари, Суриянинг нафис матолари фақат табиат инъоми бўлиб қолмасдан, асосан унинг меҳнатсевар халқи томонидан яратилганлиги тарихчилар томонидан эътироф этилади. “Минг бир кеча” ҳикоятларининг деярли барчасида юқорида айтиб ўтилганларнинг ҳар бири қайта-қайта тилга олинади [1,23].

Бу дурдона асарда бир неча халқлар қадим урф-одатлари, дини, турмуш тарзи бадий образларда ажойиб талқин этилганини кўриш мумкин. Юнон, Рум, Хитой, Ҳиндистон, шунингдек, Ўрта Осиё халқлари этнологиясига оид лавҳаларни ҳам учратиш мумкин. Шунинг учун ҳам бу асар асрлар оша, бутун дунё адабиётшунослари, этнографлари ва тарихчи олимлари эътиборини жалб этиб келаётир.

“Минг бир кеча” ўз услубига кўра “ҳикоят ичида ҳикоят” тарзида тузилган: бутун асарнинг бош қолипловчи ҳикояти, яъни Шаҳриёр ва Шаҳризода ҳикоятлари бўлса, қолган қиссалар ичида ҳам яна кичик-кичик ҳикоятлар, ривоятлар келтирилади. Шу хусусият асар фабуласи, оҳангига ҳам таъсир этган.

Эртактлар характериға хос хусусиятлардан бири, қаҳрамон йигит ва қизни бошқаларга қараганда гўзал, доно ва баркамол қилиб тасвирлаш. Асар ўз қаҳрамони таъриф ва тавсифини қуйидагича беради. Масалан, “У йигитнинг қомати келишган, чехраси гўзал, икки юзи қизил гулдай, қошлари туташган, ўзи ширин сўз, доимо кулиб турар, хурсандчилиқни суяр экан”, [2,62] каби.

“Минг бир кеча” эртактлари мундарижаси ҳам, бадий шакли ҳам, тили ва баён услуби ҳам хилма-хил. Бу ҳам уларнинг турли халқларга мансуб эканлигидан ва ҳар хил даврларда майдонга келганлигидан далолат беради. “Ҳар бир эртақда ўзи яратилган макон ва замоннинг “ҳид”и келиб туради. Эртактлар поэтикасида ҳам ҳудудлардаги ўзига хослик кўзга ташланади,” – деб ёзганида тўла ҳақли эди Ж.Асқарова ўз мақоласида [3,56].

Шаҳризода сўзлаган эртактлари мотивлари тизими сюжетнинг ранг-баранглигини таъминлаган. Унда ҳайвон ва паррандалар ҳақидаги эртактлар, маиший эртактлар, сеҳрли-фантастик эртактлар тизими ўрин олган. Ҳайвон ва паррандалар ҳақидаги эртактларга “Кийик билан товус”, “Сув қуши билан тошбақа”, “Бўри, одам ўғли ва тулки”, “Сичқон билан латча”, “Қарға билан мушук”, “Қарға билан тулки, бурга билан сичқон ва бургут билан чумчук”, “Кирпи билан ёввойи қаптар”, “Чумчук билан

товус” [2,2] каби эртақларни мисол келтириш мумкин. Маиший эртақларга асарнинг “”Али ибн Баккор ва Шамсуннаҳор ҳикояти”, “Шоҳ Шахрамон ўғли Қамаруззамон ва малика Будур ҳикояти”, “Анжад билан Асад ҳикояти”, “Наима билан Неъмат”, “Мошиначи, букри, яҳудий шоҳид ва насронийлар”, “Икки вазир билан Анисулжалис”, “Савдогар Айюб билан унинг ўғли Ғаним ибн Айюб” ва бошқа шунга ўхшаш ҳикоятларни мисол келтириш мумкин. Сеҳрли эртақларга “Бой билан жин”, “Охули чол”, “Хачирли чол”, “Балиқчи билан дев”, “Сеҳрланган йигит”, “Ҳаммо билан кизлар”, “Подшо Бадрбосим ва малика Жавҳара”, “Сайфулмулк киссаси”, “Жодугар Далила билан кизи Зайнаб” ва шу каби кўплаб ҳикоятларни мисол келтириш мумкин.

Эртақлардаги “Сюжетнинг инициал қисмини эпиграф, кириш, бошланма, экспозиция ташкил этади. Эпиграф эртақчининг тингловчига айтган мурожаатини англатади. У асосан маҳоратли эртақчи ижодига мансуб бўлиб, шакл-шамойили турлича ифодаланган” [4,115]. Шу нуқтаи назардан асар киссаларидаги ривоят усулига аҳамият берадиган бўлсак, эртақлар турли халқларга мансуб бўлса ҳам, XV-XVI асрларда Мисрда йиғилиб бир тўплам шаклига келтирилганлиги учун унда китобнинг бошланишидаёқ Исломий муқаддимани кузатиш мумкин бўлган “ҳамд”дан бошланиши бунга ёрқин далилдир:

” بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين سيدنا مولانا محمد و صلى آله و صحبه صلاة و سلاما دائمين متلازمين إلى يوم الدين (و بعد)...”

[5,2]

Ҳикоятнинг бошланиш қисмида қуйидагиларни ўқиймиз:

” فان سير الاولين صارت عبرة للاخريين لكي يرى الانسان العبر التي حصلت لغيره فيعتبر و يطالع حديث الامم ما لسابقة و ما جرى لهم فينجزر فسيحان من جعل حديث الاولين عبرة لقوم آخرين ” فمن تلك العبر الحكايات التي تسمى ألف ليلة و ليلة و ما فيها من الغرائب و الامثال..

[5,2]

(Яъни ўтганларнинг бошдан кечирган кунлари, ҳаётлари, ҳар қандай ҳодиса, воқеалари келажак авлод учун улуғ тажриба ва буюк ибрат бўлди. Ўтмишнинг ана шундай ибратли меъросларидан бири “Минг бир кеча” ҳикоятларидир.)

Ва яна:

و الله أعلم انه كان فيما مضى من قديم الزمان..

[5,2]

(Аллоҳ билгувчироқдирки, қадим замонлардан бирида бор эди..) – деб ҳикоят бошланади.

Шаҳризаданинг ҳар кечкурун ҳикоят айтишни бошлаши қуйидаги тарзда бошланади: بلغنى ايها و ادرك شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح فلما أصبح الصباح دخل الملك محل الحكم و احتكك الديوان الى آخرين نهار ثم طلع الملك قصره فقالت لها اختها دنيا زاد تمني لنا حديثك قالت حبا و كراما... (Яъни Шаҳризад тунг отганини сезгач, ҳикоят айтишни тўхтатди, тунг отгач, подшо девонга чиқиб кечгача ўз вазифаси билан машғул бўлди. Сўнгра қасрига кўтарилди, Шаҳризаданинг синглиси Дунёзод опасидан ҳикоятини давом эттиришни сўради..)[5,6] Бошқа кечаларда эса:

ادركت شهرزاد الصباح فسكتت عن الكلام المباح.

[5,2]

(Яъни, тунг отганини сезган Шаҳризода кизиқарли ҳикоятини тўхтатди) тарзида яқунланади. Шу хилда ҳар сафар ҳикоят тунгда тугалланмай қолаверади. Олим К.Имомов эртақнинг кириш қисмини қуйидагича изоҳлайди: “Кириш сюжетнинг алоҳида қисми бўлиб, унинг мукамал намунаси профессионал эртақчи репертуарида учрайди,” – дейди [4,115]. Ўзбек халқ эртақлари кириш қисмида анъанавий сўз ўйинини кузатишимиз мумкин: “Бор эканда, йўқ экан, бўри бақовул экан, тулки ясовул экан, қарға қакимчи экан, чумчуқ чакимчи экан..” Бироқ “Минг бир кеча” эртақларида асар ровийлари турли давр ва макон кишилари бўлгани учундир, балки, эртақ ва ривоятлар турли услубда бошланади.

“Бошлама (зачин) анъанавий формула шаклини олган, асосан воқеа вақти ва маконини англатади. Вақт ўтган замонда юз беради. Воқеа юз берган жой номи, аниқ маконни ифодалайди. У персонажлар тизими, ҳар бирининг касб-корини белгилайди” [4,116]. Дарҳақиқат, Шаҳризода ўз эртақларини “Бир вақтлар Мисрда бир подшоҳ бўлиб, адолатли ва марҳаматли экан,” (“Вазир Нуриддин билан унинг биродари ҳикояти”), “Қадим замонларда Хитой шаҳарларининг бирида бир мошиначи бўлиб, ҳазил-мазахни ортиқ севар экан,” (“Мошиначи, букри, яҳудий шоҳид ва насронийлар”), “Ўтган замонда бир савдогар бўлиб, мол дунёси ниҳоят даражада кўп экан,”

(“Савдогар Айюб билан унинг ўғли Ғаним ибн Айюб”) жумлалари билан бошлайди. “Бошламанинг шаклий тузилиши барқарор эмас” [4,117]. Дарҳақиқат, “Минг бир кеча эртақларининг асосий эртаги, асосан “қадим замонда”, “ўтган замонда”, “бир замонларда”, “кунлардан бир кун” содир бўлганлигидан дарак берса, асосий эртақ ичидаги кичик ҳикоятлар эса тўғридан-тўғри бошланиб кетади. Чунки у энди ички персонажлар тилидан ривоят қилинади. Бу ҳолатни бошламасиз келган эртақлар сирасига киритамиз. Бу ҳам “Минг бир кеча” асари ривоят услубининг ўзига хослигини таъминлайди.

“Минг бир кеча” эртақларидаги конфликт инсон ва унинг турмуш-тарзи, зукколик, тадбиркорлик каби ғоялар замирида юзага келади. Унинг ечимида эса, тўғрилиқ, поклик, донолик улуғланади. Бир сўз билан айтганда, салбий ва ижобий ҳолатлар китобхонга аниқ ва равшан акс эттирилади. Тугаллама сюжетнинг якуний қисми. Энди у китобхонга кўтаринки руҳ бағишлаши лозим. Шунга кўра, Шахризода ўз эртақларини аксар “Шоҳ вазирни йигитнинг мамлакатига шоҳ қилиб тайинлабди”, (Юнон шоҳ, вазир ва ҳақим Рўён ҳикояти), “...Нуриддин халифа хузурда бир умр фароғатда яшаб, ошини ошаб юраверибди”, (“Икки вазир билан Анисулжалис ҳикояти”), “Шу зайдда улар то лаззатларни бузувчи, мажлисларни тарқатувчи ўлим элчиси келгунча, шод-хуррамлик билан ширин умр кечириб ўтишган экан” (Жодугар Далила билан қизи Зайнаб” ҳикояти) каби тугаллама билан якунлайди.

“Минг бир кеча” эртақларида акс этаётган қаҳрамон шахслар, воқеа-ҳодисалар жараёни кўп хусусиятлари ибтидодан интиҳогача бўрттирилади, бадний бўёқ қуюқлашади. Бу албатта, эртақ ва қиссаларга хос хусусиятдир.

“Минг бир кеча” ҳикоят ва қиссаларида ошиқ йигит севгилиси висолига етишишда кўпинча дўстлар, тадбиркор вазирлар, ишбилармон кампирлар мададига таянади.

“Минг бир кеча” ўз эртақларида муҳаббатни улуғлайди. Ишқ-муҳаббат масаласи бу йигитлар – Шахзода, вазир ва савдогарзодалар учун ўз бахти ва кучини синаш, имтиҳон йўлидир. Улар ҳеч нарсадан қайтмайди. Бу нарса эртақлардаги халқ руҳининг ўлмаслиги, инсоннинг эзгуликка талпиниши ифодасидир.

Ҳикоятлар мажмуасига хос хусусият, уларда самовий кучлар, дев-ажина, илоҳий парилар иштирок этади. Ҳикоят шуниси билан ҳам кизиқарли. Улардаги фантазия кучли. Бошқа халқлар эртақларидан фарқли ўлароқ “Минг бир кеча”да дев ва парилар инсонга хизмат қилади. Уларни кўтариб учади, йигит ва қизни бир-бирига етказишда асосий сабабчи ҳам бўлади. Шундай ҳолатлар ҳам мавжудки, унда дев маликаларни севиб қолади. Ўғирлаб кетиб, инсон оёғи етмайдиган ерда, ёки ер қаърида сақлайди. Табиийки, у яна озод қилинади. Сехрли фантастик эртақларда жинлар тоифасидаги илоҳий паривашлар инсонни улуғлайди, ҳурмат қилади. Парилар инсонга хизмат қилади, муҳаббатини изҳор этади. Буни “Шоҳ Шаҳрамон ўғли Қамаруззамон ва малика Будур” ҳикоятда кўришимиз мумкин [2,121].

Бундай воқеалар ҳикоятларда кўп учрайди. Чунончи, “Басралик Ҳасан қиссаси” [6,278] да якқол кўриш мумкин. Ёш, соддадил, заргар Ҳасан эронлик моҳир сехргарнинг хийласига учиб, кўп қийинчиликларга дуч келади. Тоғда адашиб юриб, бир қасрга қиради. Худди шу ерда у бир тўда қушлар учиб келиб, одамзодга айланганда улар орасидаги энг гўзал ва сарвқомат қизни севиб қолади. Қуш-қизлар учиб кетишади. Ҳасан ўз маҳбубасини излаш, қўлга киритиш мақсадида хавф-хатар олдида чекинмайди, қарорини ўзгартирмайди. Ҳасан ўз мақсади – Маноруссаного етишиш жараёнида ҳеч нарсадан қайтмайди. У ўлим макони – Вок жазирасига бориб, севгилисини қайтариб келади. Кичик ҳажмдаги бир-икки ҳикоятни ҳисобга олмаганда, асарда фақат “Али ибн Баккор ва Шамсуннаҳор қиссаси” [2,61] қайгули тугайди. Унда бир-бирига етиша олмаган ошиқ-маъшукларнинг фожеаси ҳикоят қилинади.

“Минг бир кеча” асарида Шахризоданинг подшо Шаҳриёрга сўзлаб берган эртақлари мазмунан бой. Бу эртақлар орасида ишқий мазмун маъно касб этиш билан бирга, тарихий, ахлоқий, фикхий (қозиларнинг ажойиб ҳукмлари) масалаларга оид ҳикоятлар ҳам борки, уларда ҳаёт муаммолари ҳаққоний равишда теран ва равшан тасвирланган. Унинг тилидан сўзланган ривоятлар, афсона ва қиссаларда аслида тарихий воқелик, халқ ҳаёлотли, орзу-ўйлари, эзгу ишлари билан уйғунлашиб кетиб, бир бадний умумлашма ҳосил қилган. Шарқона одоб-ахлоқ, донишмандлик, диний қарашлар урф-одатга айланган анъана ва қадриятлар уларда ўзининг якқол ифодасини топган. Бир сўз билан айтганда, ибратли ўтмиш ёдномалари қомусий бир тарзда кенг кўлам касб этган.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, ҳар қандай давр, макон ва замонда ҳам аёллар ўз ақл-заковатларини, истеъдодларини ҳамиша ва ҳар қандай ҳолатда кўрсата олганлар. Ижтимоий ҳаётнинг

LITERARY CRITICISM

турли соҳаларида аёллар ўз ўринларига эга бўлганлар. Жамият тараққиётига, моддий, маънавий бойликлар яратишга ўз ҳиссаларини қўшганлар. “Минг бир кеча” ҳикоятларида тарихий ҳақиқат билан халқнинг орзу-истаклари мужассамлашиб, аёлларнинг ақл-заковати ва тадбиркорлиги ҳаққоний ва романтик услублар уйғунлигида намоён бўлган.

“Минг бир кеча” ҳикоятларида бир қатор салбий аёллар образи ҳам яратилганки, бундай образлар ижтимоий-тарихий, адабий-тарбиявий жиҳатидан ўзига хос моҳиятга эгадир. Бу салбий образлар феодал-клерикал муҳитнинг чиркинликларини фош этишда катта аҳамиятга молик. Қадим давр мурасасиз жамият муҳити аёлларда ҳам қабих хислатларнинг пайдо бўлишига, ўз қинғир ишларини амалга оширишда ҳар қандай қабихликларга қўл уришга тайёр бўлишга олиб келар эди. Бунинг исботи сифатида асардаги “Мошиначи, букри, яхудий шохид ва насоролар ҳикояти” ни, “Анжад билан Асад”, “Шаҳзода ва етти вазир”, “Тегирмончи билан унинг хотини”, “Масрур ва унинг маъшукаси Зайнулмавосиф”, “Балиқчи, халиф ва маймунлар қиссаси” ни келтиришимиз мумкин.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, эртаклар тилининг бундай камолоти унинг асрлар давомида сайқал топганлигини, халқ даҳоси билан етилган бадний ифода нафосати ва малоҳатини ўзида жамлаганлигини кўрсатади. Бунинг ҳаммаси “Минг бир кеча”га жаҳоншумул шуҳрат келтирди. Унинг жозиба кучини қарор топтирди.

“Минг бир кеча” асари ҳикоятларида юнонлар, ҳиндлар, эронийлар, араблар, яхудийлар ва бошқа халқларнинг қарашлари, урф-одатлари ўз аксини топган. Гарчи, материалларнинг катта қисми арабларнинг ўзларига тегишли бўлса ҳам умуман, “Минг бир кеча” асари ҳар бир миллатнинг маълум даражада иштироки туфайли туғилган муштарак ижоддир.

АДАБИЁТЛАР:

1. *Минг бир кеча. Араб эртаклари. 8 жилдлик. / С.Муталлибов таржимаси. – Т.: Ўздавнашр. 1959. Ж.1. – Б. 23.*
2. *Минг бир кеча. Араб эртаклари. 8 жилдлик. / С.Муталибов таржимаси. – Т.: Ўздавнашр, 1960. Ж. 3. – Б. 62.*
3. *Асқарова Ж. Эртакчилик анъаналари. // Жаҳон адабиёти. 2018 йил, 8-сон. – Б. 56.*
4. *Имомов К. Ўзбек халқ наصري поэтикаси. – Т.: Фан, 2008. – Б. 115.*
5. *الف ليلة و ليلة مصر. قاهرة 1976 م ج. 1. ص. 2.*
6. *Минг бир кеча. Араб эртаклари. / А.Расулов тарж. – Т.: Ўздавнашр, 1963. 8 жилдлик. Ж.7. – Б. 278.*
7. *Крачковский И.Ю. Избранные сочинения. – Москва: Из-во. Акад. наук СССР. 1956. – С. 443 – 449.*
8. *Протасова М. Е. Литературная сказка Дж. Макдоналда: проблематика и поэтика: Дис. ... канд. филол. наук. 10.01.03. – Тамбов, 2010. – 187 с.*
9. *Heath, Peter, 2019. "Dhāt al-Dawāhī and the Female 'Ayyār in the Arabian Nights." In Tradition and Reception in Arabic Literature: Essays dedicated to Andras Hamori. ed. by Margaret Larkin and Jocelyn Sharlet. Wiesbaden: Harrassowitz, pp. 207–220.*
10. *Шидфар Б.Я. От сказки к роману. // Народы Азии и Африки. – М.: 1975. – №1. – С. 130– 138.*